

Dariusz Słapek (UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9477-9697>

Sport w Sparcie, Sparta w sporcie. *Spartan mirage* w nowożytnym ruchu sportowym*

DOI:10.25951/4401

STRESZCZENIE

Wiedza w zakresie antycznych igrzysk panhelleńskich przekonuje, że wywodzący się ze Sparty atleci z różnych powodów nie zdominowali tych agonów i bynajmniej nie uchodzili za ich wybitnych faworytów. Tymczasem współczesny sport chętnie i często (najbardziej spektakularnie w onomastyce klubów sportowych) nawiązuje do antycznej Sparty. Dzieje się tak dlatego, że najważniejszy element ciągle żywego *Spartan mirage* stanowi spartańskie militarne wychowanie. Poddawane idealizacji okazało się w założeniach i celach zbieżne z systemem wartości przypisywanym sportowi przez dziewiętnasto- i dwudziestowiecznych edukatorów, mentorów i polityków. Najwcześniej i najpełniej fenomen ten pojawił się w Holandii.

SŁOWA KLUCZOWE: antyczna Sparta, agōgē, greckie agony, recepcja antyku, *Spartan mirage*, onomastyka sportowa, holenderskie kluby piłkarskie.

SUMMARY

Sport in Sparta, Sparta in Sport. The *Spartan mirage* in the modern sports movement

We know that the athletes who came from Sparta did not dominate the ancient Panhellenic Games, although they were by no means regarded as outstanding favourites of these agones. De-

* Artykuł powstał jako element większej całości w ramach projektu NPRH: „Antyczna Sparta. Spartańska rzeczywistość i mit spartański w polskiej i europejskiej nauce oraz mémoire collective”.

spite this fact, modern sport refers to ancient Sparta eagerly and frequently (most spectacularly in the onomastics of sports clubs). This is caused by the fact that the most important element of the still living *Spartan mirage* lies in the Spartan military upbringing. Having been idealized, its suppositions and aims turned out to coincide with the value system ascribed to sport by the educators, mentors and politicians of the nineteenth and twentieth centuries. This phenomenon first appeared in its most complete form in Holland.

KEYWORDS: Ancient Sparta, agōgē, Greek agones, reception of antiquity, Spartan mirage, sports onomastics, Dutch football clubs.

Amatorów współczesnego sportu, w mniejszym chyba stopniu miłośników antyku, nie zdziwi fakt, że w greckim mieście Sparta funkcjonuje klub A.E. Sparti (Athlitiki Enosis Spartis, Αθλητική Ένωση Σπάρτης). Choć nie należy on nawet do lokalnych liderów greckiego futbolu, to nazwę zaczerpnął bodaj z pewnych europejskich wzorców i tradycji. Liverpool i Hamburg np. zagorzałym fanom piłki nożnej mogą chyba kojarzyć się częściej z nazwą klubu niż dużymi europejskimi miastami. Wieści na temat A.E. Sparti nie rozchodzą się z takim rozmachem, jak drobne choćby informacje dotyczące wspomnianych potentatów i trudno wyrokować w sprawie mocy antycznych tradycji jako siły sprawczej decydującej o nazwie tego prowincjonalnego dziś klubu¹. Początki dziejów nowożytnego sportu greckiego pokazują jednak, że odległa przeszłość poddawana była w jego ramach, w różnych formach i na różne sposoby, swego rodzaju rewitalizacji. Biorąc pod uwagę, że w piłkarskiej topografii współczesnej Grecji A.E. Sparti jest jedynym „wspomnieniem” antycznej Sparty, sądzić należy, że w pełni świadome nawiązywanie do helleńskich tradycji sportu żywotne było jedynie w okresie początków budowania niepodległego państwa w XIX w.²

¹ Założono go dopiero w 1991 r., http://www.it1me.com/learn?s=A.E._Sparti_F.C. (dostęp: 12.12.2018), a wspomniana strona WWW jest niezwykle... lakoniczna. Wiadomo, że poprzednikiem tego klubu był Evrotas założony w Sparcie już w 1887 r. Por. Ch. Koulouri, *Athleticism and Antiquity: Symbols and Revivals in Nineteenth-century Greece*, „The International Journal of the History of Sport” 1998, 15, 3, s. 147. Gdyby udało się zrealizować dziewiętnastowieczne plany uczynienia ze Sparty miasta równorzędnego wobec Aten (por. Y. Hamilakis, *The Nation and Its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*, Oxford–New York 2007, s. 183), pewnie dzisiejsze derby Grecji między A.E. Sparti a któryś z równie potężnych klubów ateńskich wywoływałoby asocjacje z wojną peloponeską (takie echo towarzyszy też innym derbom).

² Np. koryncki klub „Poseidon” [sic!], w zgodzie ze swym statutem z 1887 r., planował odrodzenie igrzysk istmijskich. Spartański Evrotas tworzył z kolei wspólnotę opartą na lakońskich zasadach, wprowadzając do wewnętrznych regulacji zapis, wedle którego każdy,

Kazus Grecji nie jest dowodem na to, że jedynie nowożytny ruch olimpijski był i ciągle pozostaje wyjątkowym depozytariuszem spuścizny antycznej agonistyki. Ta z ód Pindara rodem tkwi jednak korzeniami w wielkich panhelleńskich agonach, co przy ich idealizacji skutkuje wrażeniem, że atletyka starogrecka była doskonałą jednią niwelującą wszelkie partykularyzmy, zjawiskiem niemal pod każdym względem homogenicznym³. W istocie było jednak zgoła inaczej, a wiele argumentów przemawia za tym, aby spartańską „kulturę fizyczną” (głównie pojawiający się w różnych kontekstach trening fizyczny i udział jej reprezentantów w agonach) wyłączyć z całości atletyki greckiej i traktować zarówno jako oddzielną, mającą swoją tożsamość kategorię historyczną, jak i szczególną przestrzeń badawczą⁴. W obrębie tej drugiej jest chyba również miejsce na refleksję nad szczególnie częścią *Spartan mirage*, przestrzenią sportową mitu, miejscem obfitującym w o tyle zaskakujące spartańskie skojarzenia i oryginalne przywołania, że okazują się one uchwytnie w świecie, w którym nikt ich dotąd w zasadzie nie poszukiwał⁵.

Trudno pogodzić się z kategoryzowaniem sportu jako elementu kultury popularnej⁶. U swojej genezy ten nowożytny był wytworem dziewiętnastowiecz-

kto okazał się tchórzem lub dokonał czynu niegodnego, zostanie z niej usunięty. Szerzej: Ch. Koulouri, *Athleticism and Antiquity*, s. 147–148.

³ D.C. Young, *The Modern Olympics: A Struggle for Revival*, Baltimore 1996, *passim*.

⁴ D.G. Kyle, *Origins*, w: *Routledge Companion to Sports History*, eds S.W. Pope, J. Nauright, London–New York 2010, s. 114–127, 119, pisał: „At Athens and even at less urbanized Sparta, earlier contests, cults and rites of passage of clans and sub-communities were incorporated or ‘nationalized’ in local athletic systems supported and supervised by the city-state”. Gdzie indziej ten sam wybitny znawca sportu antycznego, D.G. Kyle, *Sport and Society in Ancient Greece*, Cambridge 1998, s. 9, dodał, że atletyka spartańska to „resonance of local particularities”. Patrz też: P. Christesen, D.G. Kyle, *General Introduction*, w: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, eds P. Christesen, D.G. Kyle, Malden–Oxford 2014, s. 1, „Geographical coverage is intentionally broad; contributions in this volume explore sport in a variety of sites and regions in the Greek world, including Athens, Sparta, the northern Peloponnese, the Greek West, Macedonia, Egypt, and Asia Minor”.

⁵ Refleksja nad mitem spartańskim w kulturze popularnej koncentrowała się dotychczas na filmie, różnych odmianach beletrystyki czy grach komputerowych. Patrz np.: D. Kaja, *300 (na) przeciw masom? Przestrzeń Termopil w kinie polskim i światowym (w kontekście zjawisk kultury popularnej)*, w: *Sparta w kulturze polskiej, cz. 1, Model recepcji, spojrzenie europejskie, konteksty greckie*, red. M. Borowska i in., Warszawa 2014, s. 411–450; L.S. Fotheringham, *The Positive Portrayal of Sparta in Late-twentieth-century fiction*, w: *Sparta in Modern Thought: Politics, History and Culture*, eds S. Hodkinson, I. M. Morris, Swansea 2012, s. 393–430; P. Cartledge, *Ancient Sparta in Modern Fiction*, „History Today” 2015, 65, 8, s. 56–57.

⁶ Dyskusję w tym zakresie, ze smutnymi dla historyków sportu wnioskami, zaprezentował Th. Scanlon, *Contesting Ancient Mediterranean Sport*, „The International Journal of the History of Sport” 2009, 26, 2, s. 52.

nych elit społecznych, a wobec tego, w przeciwieństwie do obecności mitu spartańskiego we współczesnej kulturze popularnej, ówczesna fascynacja „sportem antycznym” w dużo większym stopniu poddaje się pewnej racjonalizacji. Pytam zatem o źródła i powody tej atencji, niekiedy graniczącej wręcz z zauroczeniem, choć w początkowym etapie „sportowego lakonizowania”, jak sądzę, więcej było roztropności i premedytacji niż właściwego współczesności naśladownictwa oraz wtórnego przywoływania istniejących już stereotypów lub efemerycznych mód. Za niezwykle istotne uważam rozstrzygnięcie wątpliwości, co do właściwego przedmiotu recepcji. Z pewnością nie była nim spartańska atletyka, a zaprezentowane niżej argumenty dowodzą (w zgodzie z dotychczasowym jedynie zdroworozsądkowym przekonaniem, stąd mowa o wątpliwościach), że rudymenem tego zjawiska był synchronicznie postrzegany system spartańskiego wychowania⁷ i mechanicznie związane z nim wartości wyjątkowo kompatybilne z kanonem cech idealnego atlety. Awansem powiedzieć można, że przypominało to nieco inną formę zachwyty nad antycznym sportem, która zaowocowała wprowadzeniem do dziewiętnastowiecznych zapasów stylu walki pod nazwą tzw. styl grecko-rzymski. Problem w tym, że jego reguły w niczym nie przypominały sposobu walki antycznych atletów...⁸

Przybierająca różne formy sportowa lakonofilia z największym natężeniem występuje w sferze sportowej onomastyki (nazw głównie piłkarskich klubów). Ich analiza daleka jest jednak od dominującego w nauce podejścia językoznawczego⁹. W sposób przekonujący dowiedziono, że pozornie trywialne nazewnictwo klubów to klucze do częściowego choćby zrozumienia fenomenu współczesnego sportu. Są one nie tylko prostym narzędziem identyfikacji, ale i podstawą kształtowania określonej tożsamości, kreowania wspólnoty, patriotyzmów lokalnych

⁷ Zupełnie nieprzydatny i zdradliwy w badaniach nad *agōgē*. Por. P. Christesen, *Athletics and Social Order in Sparta in the Classical Period*, „Classical Antiquity” 2012, 31, 2, s. 199; R. Kulesza, *Sparta w V–IV wieku p.n.e.*, Warszawa 2003, s. 135.

⁸ R. Crego, *Sports and Games of the 18th and 19th Centuries*, Westport–London 2003, s. 130–131.

⁹ W polskiej refleksji tego typu ledwie dostrzega się obecność „Sparty”, np. J. Ożdżyński, *Nazwy polskich klubów sportowych*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Zeszyt 47. Prace Językoznawcze II” 1973, s. 123. W wielu innych podobnych pracach daje o sobie znać spora ignorancja autorów nie tylko w zakresie dziejów sportu (zob. np. A. Kijak, *O nazwach klubów biegowych*, „Polonica” 2015, 35, 16, s. 204). Rzadko podejmuje się wspomnianą kwestię motywów wyboru i znaczenia samej nazwy dla określonej społeczności. Por. B. Dunaj, *Teoretyczne problemy onomastyki sportowej. Sposoby identyfikacji klubów*, w: *Nowe nazwy własne. Nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślakowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków 2007, s. 489–494.

(w roli totemu i ikony), wreszcie kulturowania przywoływanego przez nią systemu wartości, stylu życia itp.¹⁰ Oznacza to, że refleksja nad nimi bronić się może przed zarzutami zwykłego antykwaryzmu, prostej statystyki czy kazuistyki¹¹. Pozostałe partie artykułu dotyczą innych form obecności Sparty w nowożytnym i współczesnym sporcie (np. w ruchu olimpijskim czy w świecie sportowego biznesu).

Walka z mitem wyjątkowości, surowości i pełnego militarystyki spartańskiego wychowania, a tym bardziej fundamentalnych związków *agōgē* z atletyką, przypominać może mało efektywne przekonywanie, że pierwsze igrzyska olimpijskie w starożytności bynajmniej nie odbyły się w 776 r. p.n.e., a Rzym nie został zbudowany w 753 r. p.n.e. Opinie specjalistów z trudnością trafiają „pod strzechy”, a popularyzowanie ich odkryć, co chyba nie do końca ryzykowne, burzyć może nawet pewien ustalony powszechnie ład i wprowadzać sporą dezorientację. Permanentne poszukiwanie ideałów wychowawczych kusiło wskazywaniem modeli historycznie sprawdzonych, których starożytność sama w sobie dodaje im prestiżu i estymy. W każdej niemal epoce postantycznego

¹⁰ Naukowej powagi dodają temu zagadnieniu studia z zakresu antropologii społecznej C. Lévi-Straussa (*The Savage Mind*, Oxford 1962), wedle której poprzez nazwy porządkujemy otaczający nas świat, czyniąc go jednocześnie bardziej zrozumiałym. Starożytnicy podejmowali ten problem niezwykle rzadko. M. Golden, *Sport and Society in Ancient Times*, Cambridge 1998, s. 17, sugerował, że nazwy amerykańskich klubów typu Lions, Sharks lub Tigers mogą być reminiscencją genezy sportu wywodzonego z rytuału polowania... O powadze nazw klubów w różnych kontekstach, socjologicznych, historycznych i marketingowych: J. Bale, *The Place of „Place” in Cultural Studies of Sport*, „Progress in Human Geography” 12, 1988, s. 513–516; R. Holt, *Sport and the British. A Modern History*, Oxford 1990, s. 150, 166–175; J. Boessenkool, „It Is a Process Filled with Struggles”. *Mergers of Sport Clubs*, w: *Making Sense of Diversity in Organizing Sport*, eds A. Knoppers, A. Anthonissen, Oxford 2006, s. 53–54; Ch. Kassimeris, *European Football in Black and White: Tackling Racism in Football*, Lanham 2008, s. 7–19; V. Duke, L. Crolley, *Football, Nationality and the State*, New York–London 1996, s. 51–57; *The Organisation and Governance of Top Football Across Europe: An Institutional Perspective*, eds H. Gammelsæter, B. Senaux New York, London 2011, *passim*.

¹¹ W pewnym sensie w tej części artykułu pojawiają się swego rodzaju *case studies*, stanowiące jednak podstawę do wyciągania szerszych wniosków. W sferze głębszego zainteresowania znalazły się jedynie kluby najstarsze, których spartańskie nazwy pojawiły się w specyficznym kontekście historycznym. Tylko na tym adekwatnym dla spektakularnych przypadków tle daje się odnaleźć właściwe motywy korzystania z miana Sparta. Analiza lakonizowania w sporcie XIX lub początku XX w. dawała też szansę na wykorzystanie w artykule specjalistycznej literatury. W wielu przypadkach jednak nie uchroniło mnie to od korzystania z internetu, bacząc przy tym, aby przywoływać jedynie oficjalne strony WWW klubów sportowych.

świata przywoływano prawem stanowione wzorce Likurga, stawiając je, z wielu różnych powodów, raz w roli modelu, innym znów razem jako uosobienie edukacyjnej aberracji. Naturalnie, często znajdowały się one w centrum uwagi, innym razem schodziły nieco na margines spartańskiego dyskursu, ale z wielu wątków *Spartan mirage* akurat tego nigdy nie odesłano do lamusa historii¹². Ciągłe inspiruje poważną naukową refleksję¹³, ale i rozbudza wyobraźnię¹⁴. Pospołu sprawia to, że wraz z pojęciem „wychowanie” stworzyło już chyba trwałe związki frazeologiczne.

Ciekawe, że takiej nobilitacji nie doczekała „atletyka”, gdyż temu greckiej proveniencji słowu nie towarzyszy żaden inny mechanicznie kojarzony z nim determinant. Atletyka ma co najwyżej wspólną helleńską ojczyznę i rzadko łączy się ją ze Spartą. Pewną dłań rekompensatą jest fakt, że językowy następca atletyki – sport¹⁵ – z wychowaniem spartańskim znajduje nadzwyczaj zgodne połączenie. Choć nikt nigdy w apodyktyczny sposób nie przekonał do prymarnych związków militarnej edukacji z atletyką/sportem¹⁶, powszechnie uważa się, że to klasycz-

¹² Patrz np., E. Rawson, *The Spartan Tradition in European Thought*, Oxford 1969, *passim*; S. Hodkinson, I.M. Morris, *Introduction*, w: *Sparta in Modern Thought*, s. VII–XXVI.

¹³ Celem tego artykułu nie jest badanie ani wychowania spartańskiego, ani lacedemońskiej atletyki. Stąd w kilku poniższych notach przywołuję jedynie relatywnie nowe a ważne prace dotyczące tych kwestii. Odnośnie *agōgē* ograniczam się do: J. Ducat, *Spartan Education. Youth and Society in the Classical Period*, Swansea 2006; tenże, *Perspectives on Spartan Education in the Classical Period*, w: *Sparta: New Perspectives*, eds S. Hodkinson, A. Powell, London 1999, s. 43–66; P. Cartledge, *Spartan Reflections*, Berkeley 2001, s. 79–90; N. Kennell, *The Gymnasium of Virtue. Education and Culture in Ancient Sparta*, Chapel Hill 1995, szczególnie s. 98–114; Kulesza, *Sparta*, s. 131–142.

¹⁴ Niechże nieco ironiczną ilustracją będzie artykuł: V. Xue-Ning, *Comparative Study on Physical Education between Sparta and Ancient Chinese Western Zhou Dynasty*, „Reports of International Olympic Academy” 1997, 15, 6, s. 24–26.

¹⁵ Dbałość o adekwatność terminologiczną prowadzam do unikania używania pojęcia „sport” w relacji do antycznej atletyki, podobnie atletyki nie wiąże z *agōgē*. Historycy sportu różnie sobie radzą z właściwym stosowaniem historycznych pojęć. P. Christesen, *Athletics*, s. 197–198, pojęcia sport nie ogranicza do atletyki (wykorzystuje je także do zawodów i igrzysk), a rozciąga je też na wszelką aktywność podejmowaną w związku z przygotowaniem do rywalizacji, co nieco zamazuje różnice między wychowaniem a sportem. Por. D. Kyle, *Athletics in Ancient Athens*, Leiden 1987, s. 10.

¹⁶ Np. P. Christesen, *Athletics*, s. 203, stwierdził, że: „Spartiate boys and men who were talented and motivated athletes had a large number of opportunities to participate voluntarily in formally organized athletic competitions held in and around Sparta that had no direct connection to the Spartan educational system”. W całym toku jego wywodów widać jednak, że *agōgē* i atletyka stanowią dla niego jednię (wynikającą nie tylko z konfuzji terminów, por. s. 237–238). Bardziej jednoznaczny jest R. Kulesza, *Męstwo i tchórzostwo w systemie prawnym i obyczajowym starożytnej Sparty*, w: *Contra leges et bonos mores. Przestępstwa*

ne – w sensie pewne i modelowe – syjamskie rodzeństwo¹⁷. Istota problemu tkwi bodaj w niemal identycznym dla obu sfer aktywności ludzkiej systemie wartości, a barierę wyznacza tylko zakładany (raczej w teorii) subtelnie różny cel wysiłków służących wykreowaniu z jednej strony dobrego wojaka, z drugiej zaś znakomitego atlety. Sport nie jest poza tym zjawiskiem autotelicznym i na tyle sposobów wikła się w rozmaite relacje z innymi, pozornie często odległymi, dziedzinami życia, że wyznaczanie linii demarkacyjnej akurat w tym przypadku byłoby chyba nie do końca rozsądne. Stąd z dużą dozą pewności zakładać można, że to wyobrażenia na temat spartańskiego wychowania zdeterminowały obecność Sparty u genezy nowożytnego i w nowoczesnym sporcie. Wobec powszechności, popularności i poczytności dwu najważniejszych źródeł wiedzy o *agōgē* – Ksenofonta

obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie, red. H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2005, s. 174, według którego „Długotrwałość szkolenia oraz nacisk na ćwiczenia fizyczne, rywalizację indywidualną i grupową sprawiały, że Spartanin mógł być rzeczywiście sprawniejszy i silniejszy od innych Greków”. Przegląd stanowisk na temat niejednoznacznej już w samej starożytności relacji atletyka – militarne wychowanie: M.B. Poliakoff, *Stadium and Arena: Reflections on Greek, Roman, and Contemporary Social History*, „Olympika” 2, 1993, s. 67–78; tenże, *The Ancient Combat Sports: Competition, Violence and Culture*, New Haven 1987, s. 94–103; M. Golden, *Sport and Society*, s. 12–14, 91–95; M. Lämmer, *Zum Verhältnis von Sport und Krieg in der griechischen Antike*, w: *Sport im Spannungsfeld von Krieg und Frieden*, Hrsg. H. Becker, Clausthal-Zellerfeld 1985, s. 17–30; Th. Scanlon, *Combat and Contest: Athletic Metaphors for Warfare in Greek Literature*, w: *Coroebus Triumphs*, ed. S. Bandy, San Diego 1988, s. 230–244; G. Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, Baltimore 1979, *passim*; N. Crowther, *Sport in Ancient Times*, Westport–London. 2007, s. 76–77; N. Spivey, *The Ancient Olympics*, Oxford 2004, s. 1–29.

¹⁷ Generalnie o tożsamość *agōgē* i atletyki łatwo, jeśli z całego system wychowawczego, świata religii i także rytuałów wysublimować militarny trening fizyczny (i jego ersatze) lub uznać go za jego istotę. Najwcześniej, w skali dotąd niespotykanej, uczynili to już w XVIII w. Niemcy. W uwielbieniu dla *agōgē* trwali w ciągu XIX stulecia i potem: H. Roche, „Go, tell the Prussians...” *The Spartan Paradigm in Prussian Military Thought during the Long Nineteenth Century*, „New Voices in Classical Reception Studies” 7, 2012, s. 25–39; O. Kustrin, J.A. Mangan, *Lasting Legacy? Spartan life as a Germanic Educational Ideal: K. O. Müller and Die Dorier*, w: *Militarism, Sport, Europe. War without Weapons*, red. J.A. Mangan, London 2005, s. 29–46; V. Losemann, *The Spartan Tradition in Germany, 1870–1945*, w: *Sparta in Modern Thought*, s. 254, 258–259, 267–268, 280. Nie należy tego lekceważyć, gdyż zwłaszcza druga połowa tego stulecia to czas narodzin nowożytnego sportu. Było w tym coś więcej niż zachwyt nad pięknem ludzkiego ciała Winckelmanna i Goethego. Por. G. Siebert, *Goethe, lecteur de Philostrate*, „Revue des Études Grecques” 2010, 123, 1, s. 391–392. Warto też dodać, że antyk odgrywał dość ważną rolę „legitymizującą” w osiemnastowiecznym niemieckim ruchu gimnastycznym: patrz np. V. Losemann, *The Spartan Tradition*, s. 255, szerzej, A. Krüger, *Sport und Politik, von Turnvater Jahn zum Staatsamateur*, Hannover 1975, *passim*.

Lakedaimoniôn Politeia i głównie *Lykoûrgos* Plutarcha¹⁸ – podobne dossier spartańskiej atletyki/sportu uznać należy za dostępne dla wybranych tajemne wręcz archiwum. Nie sądzę zresztą, aby nowoczesne, specjalistyczne studia nad lacedemońską atletyką¹⁹, których notabene nikt na przełomie XIX i XX wieku nie prowadził, mogły stanowić rodzaj katalizatora w rozszerzaniu obecności „semantycznej Sparty” we współczesnym sporcie. To Plutarch i Ksenofont towarzyszyli narodzinom jego nowożytnej wersji.

Dominacja Plutarcha i Ksenofonta w kształtowaniu wyobrażeń na temat spartańskiego wychowania zdaje się nie budzić wątpliwości. Zawsze jednak pojawić

¹⁸ O wyjątkowym znaczeniu Plutarcha i Ksenofonta w historycznym rozwoju mitu Sparty od XVI w.: S. Hodkinson, I.M. Morris, *Introduction*, s. IX. Por. E. Rawson, *The Spartan Tradition, passim*. Pojawiają się oni zawsze, gdy mowa o znaczącej roli spartańskiego wychowania: A. Arcangeli, *Recreation in Renaissance. Attitudes Towards Leisure and Pastimes in European Culture, c. 1425–1675*, New York 2003, s. 22–32; V. Losemann, *The Spartan Tradition*, s. 267–268, 280–281, 288; H. Roche, *Xenophon and the Nazis: A Case Study in the Politicisation of Greek Thought through Educational Propaganda*, „Classical Receptions Journal” 2016, 8, 1, s. 71–89; też, „Go, tell the Prussians...”, s. 25, 30; K. Dybowska, J. Raszewski, *Sparta w propagandzie reżimu Metaksasa (1936–1941)*, w: *Model recepcji, spojrzenie europejskie, konteksty greckie*, cz. 1, red. M. Borowska i in., Warszawa 2014, s. 454. Z wykorzystania filospartanina Plutarcha (por. G.J.D. Aalders, *Plutarch's Political Thought*, Amsterdam–Oxford 1982, s. 36–38) nie rezygnują historycy zajmujący się spartańską atletyką: J. Ducat, *Perspectives on Spartan*, s. 44; tenże, *Spartan Education*, s. 1–34; P. Christesen, *Athletics*, s. 198.

¹⁹ P. Christesen, *Athletics*, s. 193–255 (rozpatrywał jedynie konteksty wewnętrzne, socjalne, raczej agonistyki niż atletyki spartańskiej); Podobnie S. Hodkinson, *An Agonistic Culture? Athletic Competition in Archaic and Classical Spartan Society*, w: *Sparta: New Perspectives*, eds S. Hodkinson, A. Powell, P. Cartledge, London–Swansea 1999, s. 147–187, choć zwrócił uwagę na pewne zasadnicze cechy atletyki spartańskiej: dominacja rywalizacji drużynowej, koncentracja uwagi na zapasach i biegach, to jego podejście bliskie jest Christesenowi. Relatywnie niewielka liczba prac „monograficznych” pokazuje, jak trudno w praktyce oddzielać od siebie zjawiska/pojęcia (agon, atletyka, wychowanie), których dywersyfikacja przychodzi nam chyba dzisiaj łatwiej. Por. np. D.S. Potter, *The Victor's Crown: A History of Ancient Sport from Homer to Byzantium*, Oxford 2012, szczególnie s. 112–115. Nie wolno pomijać nieco tradycyjnych, „statystycznych” prac N. Crowthera, *Elis and the Games*, „L'antiquité classique” 1988, 57, s. 301–310; tenże, *A Spartan Olympic Boxing Champion*, „L'Antiquité Classique” 1990, 59, 1, s. 198–202. Te istotnie traktują o atletyce, a sądzić można, iż synteza podejść Hodkinsona, Christesena i Crowthera przyniesie wreszcie pełną, wieloaspektową monografię lacedemońskiego sportu (być może z włączeniem doń także rzymskiej Sparty?). Por. A. Spawforth, *High Culture and Agonistic Festivals*, w: P. Cartledge, A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta. A tale of two cities*, part 2, London–New York 2002, s. 163–175; tenże, *A Severan Statue-Group and an Olympic Festival at Sparta*, „Annual of the British School at Athens” 81, 1986, s. 313–332.

się może pytanie, w jakim zakresie oba dzieła „trafiały pod strzechy”²⁰. Nie chodzi tu wyłącznie o śledzenie narodowych edycji obu autorów greckich, co o poszukiwanie form popularyzowania ich dzieł i ich filospartanizmu. Wydaje się, że dość istotnym pasem transmisyjnym między zwykle ograniczoną i dość elitarną lekturą źródeł a tzw. popularnym, zwłaszcza młodym, „konsumentem” antyku greckiego okazało się wielotomowe dzieło Jeana Jacquesa Barthélemy’ego, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce, dans le milieu du quatrième siècle avant l’ère vulgaire* (I ed. z 1788 r.). Zdobyło ono i popularność, i poczytność, co sprawiło, że już od końca XVIII w. doczekało się wielu wydań oraz tłumaczeń, zwłaszcza na angielski i niemiecki. W tomie IV utworu Barthélemy dał wyraz ogromnej uwagi dla dziejów Sparty. Wykorzystane źródła, głównie Plutarch i Ksenofont, były znakomitą podstawą do pokazania wielkości Likurga i wykreowania Sparty na państwo idealne (przy tonowaniu kwestii kłopotliwych). Sporo uwagi autor poświęcił wychowaniu, nie zapominając też o spartańskich świętach i rytuałach. O ile treści dzieła uznać można za tradycyjne, to forma, powieściowy kostium dla przedstawienia historii, zdecydowała o tym, że filospartanizm autora przenosić się mógł na wiele pokoleń młodych Europejczyków²¹.

Jedynie zdroworozsądkowym argumentem za tezą, że istotnie o absorbowaniu mitu spartańskiego we współczesnym sporcie zdecydowało wyobrażenie

²⁰ Przypominam, kreatorzy nowożytnego sportu to ówczesna elita (por. np. P. Bailey *Leisure and Class in Victorian England: Rational Recreation and the Contest for Control, 1830–1885*, London 1978), której nie sposób porównywać np. „do szerokiej publiczności” kin, adresatów komiksów i gier komputerowych. Por. D. Kaja, *300 (na) przeciw masom?*, s. 412.

²¹ J.-J. Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce, dans le milieu du quatrième siècle avant l’ère vulgaire*, t. 4, Paris. 1790, s. 180–201 (o edukacji spartańskiej), s. 236–242 (o religii, świętach i rytuałach). O charakterze i poczytności dzieła: M. Winston, *Spartans and Savages: Mirage and Myth in Eighteenth-century France*, w: *Sparta in Modern Thought*, s. 140–142; É. Egger, *L’Hellénisme en France: leçons sur l’influence des études grecques dans le développement de la langue et de la littérature françaises*, t. 2, XIXe s., Paris 1869, s. 294–310. Tylko we Francji w latach 1825–1868 ukazało się osiem wydań książki. Tłumaczenie na polski pojawiło się już w 1821 r. Rolę popularnego orędownika Sparty w podobnej powieściowej formule mogły też pełnić wcześniej słynne *Podróże Guliwera* (1726). Por. I. Higgins, *Swift and Sparta: The Nostalgia of Gulliver’s Travels*, „Modern Language Review” 78, 1983, s. 513–531. Ta supozycja skłania do dość ryzykownego poszerzania listy podobnych publikacji. Ograniczę się zatem do przykładu popularnej serii „sportowo-młodzieżowych”, a wczesnych chronologicznie powieści Horace’a Annesley’a Vachella z początku XX w., w których wyraźnie obecny jest system spartańskich wartości wychowawczych. Por. A. Skillen, *Sport: An Historical Phenomenology*, „Philosophy” 68, 1993, s. 361. Współcześnie rzecz wygląda dość obiecująco, por. L.S. Fotheringham, *The Positive Portrayal*, s. 393–430.

o ówczesnym systemie edukacyjnym, nie zaś świadomość wielkości lacedemońskiej atletyki, jest znaczące milczenie nowożytnej i współczesnej onomastyki sportowej wokół Aten²². Zarówno Plutarch, jak i Ksenofont nie obfitują w informacje o sukcesach spartańskich atletów czy o wielkości organizowanych w Sparcie agonów. Hodkinson zwrócił uwagę na zasadnicze cechy atletyki spartańskiej: dominację rywalizacji drużynowej (objawiającej się głównie w grach z użyciem piłki), koncentrację uwagi na zapasach i biegach. Choć listę tych cech można uzupełnić²³, to po dodaniu do nich jedynie „sportowej” emancypacji kobiet spartańskich, wyłania się – obecny przecież w tych dwu źródłach, stąd łatwy w recepcji, ale i atrakcyjny w roli godnego do naśladowania i akceptacji – model dla rodzącego się w drugiej połowie XIX w. sportu. Starożytność wzorca dawała mu z pewnością ważną legitymację. Jeśli wspomniane tezy raczej niż jednoznaczne argumenty uzupełnić o oczywistą tożsamość systemu wartości militarnego wychowania, atletyki i sportu²⁴, to rola Plutarcha i Ksenofonta jako „fundatorów”

²² D.A. Dombrowski, *Contemporary Athletics and Ancient Greek Ideal*, Chicago 2009, s. 71, zaakceptował fakt, że „that many colleges (e.g., Michigan State), high schools, and athletic teams have as their nickname the *Spartans*”. Natomiast dziwiło go, iż „Crawfordsville High School in Indiana adopted as its nickname the *Athenians*”. Problem obecności „Aten” w nazewnictwie klubów sportowych właściwie nie istnieje.

²³ S. Hodkinson, *An Agonistic Culture?*, s. 147–187. Warto wspomnieć sukcesy Spartan w elitarnych wyścigach konnych i zamiłowanie do polowań (por. np. M. Golden, *Sport and Society*, s. 174), gdyż zrazu arystokratyczny sport XIX w. znajdował w tym argument przeciw jego egalitaryzacji. Patrz np. szczególnie ważna, przy atencji dla piłki nożnej, *sphairomachia*, Xen., *Lak. Pol. 2.* 8–9; 9.4–5, w roli wręcz katalizatora recepcji. Jeśli dodać do tego, co prawda pochodzące często z innych, mocno rozproszonych źródeł, informacje o tym, że w zakresie atletyki (pierwsze zwycięstwa w dyscyplinach dopiero co obecnych w agonach panhelleńskich, inwencja w treningu fizycznym, wyjątkowość form rywalizacji), to wartość tego wzorca niepomiernie wzrasta. Obawy obyczajowe budzić mogła natomiast spartańska nagość i pederastia; por. N. Crowther, *Athletic Dress and Nudity in Greek Athletics*, „*Eranos*” 80, 1982, s. 163–168; Th. Scanlon, *The Dispersion of Pederasty and the Athletic Revolution in Sixth-century BC Greece*, „*Journal of Homosexuality*” 2005, 49, 3–4, s. 63–85. W atletyce spartańskiej brakowało też, z wielu pozasportowych powodów (por. M. Golden, *Sport and Society*, s. 81; P. Christesen, *Athletics*, s. 227), gwiazd pokroju Milona, ale problem ten w XIX w. pojawiał się jeszcze śladowo...

²⁴ Patrz choćby R. Kulesza, *Męstwo i tchórzostwo*. H.L. Reid, *Sport and Moral Education in Plato's Republic*, „*Journal of the Philosophy of Sport*” 34, 2007, s. 160–175, zasugerował, iż często wspominającego o wychowaniu spartańskim Platona należy uznać za twórcę sentencji, wedle której „sport builds character”. T. Delaney, T. Madigan, *Sports: Why People Love Them*, Lanham 2009, s. 231, napisali natomiast wprost: „We love winners; we love excitement; we love the camaraderie of being together with fellow fans; we love a heated rivalry; and most of all, we love a good game”. Nie należy zapominać o tkwiącej u Plutarcha sporej dozie patriotyzmu, por. E. Rawson, *The Spartan Tradition*, s. 344–347.

mitu Sparty w sporcie znakomicie wzrasta²⁵. Czy wystarczy to do przekonującego uzasadnienia nieco prowokujących zabiegów onomastycznych obecnych w tytule artykułu?

Warto pokusić się o rodzaj *case study*, które daje szansę na to, aby teoretyczne dotąd rozważania oprzeć na praktyce. Poszukiwań obecności Sparty w historycznych i aktualnych nazwach klubów piłkarskich nie sposób nie rozpocząć od Holandii²⁶. Zadziwiająca i wyjątkowa dla tego państwa jest bowiem skala szczególnej uwagi zrazu dla antycznej Sparty, potem zaś szacunku głównie wobec Sparty Rotterdam. Korzenie amatorskiego klubu z Amsterdamu VVA Spartaan sięgają aż 1903 r. Powstał on w środowisku miejscowych dokerów, a subtelna zmiana w nazwie (na Spartaan) wynikała z faktu, że Sparta istniała już w Rotterdamie. VVA Sparta w brabanckim miasteczku Beek en Donk została powołana do życia w marcu 1920 r., a współczesna nazwa Sparta'25 odzwierciedla fakt rewitalizacji upadającego klubu dokonanej w 1925 r. Z kolei w Rotterdamie amatorski katolicki RKS V Spartaan'20 powstał w 1920 r. (pierwotnie proponowaną nazwą była Concordia). W Nijerk w Geldrii Sparta pojawiła się zaś w 1931 r. W tym samym regionie w Zaltbommel w 1953 r. narodziła się N.I.V.O Sparta. Sparta AV jest najmłodszym spartańskim dzieckiem w piłce holenderskiej (1961), jako amatorskie zaplecze wielkiej Sparty Rotterdam²⁷.

Spśród w sumie ośmiu „lakonizujących” klubów holenderskich tylko w przypadku ostatniego można mieć pewność, że jego nazwa jest naśladownictwem najbardziej znanej na świecie rotterdamskiej Sparty. W pozostałych przypadkach trzeba zakładać, że wybór nazwy stał się efektem wyjątkowej estymy Holendrów

²⁵ Jeśli w recepcji antycznego sportu mówić o pewnej adekwatności wykorzystywanych w jej ramach źródeł antycznych, to należy wspomnieć, że traktat Filostratos, *Gymnasticus*, odkryty ok. połowy XIX w. i opublikowany po raz pierwszy przez M. Mynasa w 1858 r., wszedł do obiegu naukowego dopiero po edycji dziełka przez J. Juethnera w 1909 r. Por. J. König, *Introduction*, w: *Philostratus Heroicus, Gymnasticus, Discourses 1 and 2*, eds J. Rusten, J. König, Cambridge–London 2014, s. 382–383; A. Billault, *Le Γυμναστικός de Philostrate a-t-il une signification littéraire?*, „Revue des Études Grecques” 106, 1993, s. 142–162. Dzieło nie odegrało znaczącej roli w propagowaniu igrzysk olimpijskich, por. D.C. Young, *The Modern Olympics*, s. 14, 18.

²⁶ Z punktu widzenia natury tych dociekań oboczności językowe typu „Spartan” lub „Spartans” nie mają znaczenia.

²⁷ Strony klubowe, VVA Spartaan, <http://www.vva-spartaan.nl/> (dostęp: 5.03.2016.), choć sporo uwagi poświęcają ich historii, to nie dostarczają żadnych informacji na temat okoliczności pojawienia się nazwy. Por. odpowiednio: Sparta Beek en Donk, <http://www.sparta25.nl/>; Spartaan'20, <http://www.spartaan20.nl/de-club/historie/1920-1950/>; Sparta Nijerk, <http://www.vvspartanijerk.nl/de-vereniging/historie/>; Nivo Sparta, <http://www.nivo-sparta.nl/>; Sparta AV, <http://www.sparta-rvav.nl/16/historie.html> (dostęp: 4.02.2016).

wobec antyku. Do dziś w Niderlandach funkcjonują kluby nawiązujące do tej epoki poprzez obieranie patronów wśród takich mitycznych postaci jak Hercules, Alcides, Heracles, Achilles czy historycznych bohaterów typu Leonidas (patrz niżej). Sami kibice holenderscy mają z tym dzisiaj pewien kłopot²⁸. Tego fenomenu nie wyjaśnia bowiem historia holenderskiego futbolu. Można jedynie domniemywać, że wzorowany na brytyjskiej piłce nożnej, tworzony *in gremio* przez uczniów i studentów, słuchaczy odpowiedników angielskich *public schools* na tyle mocno, że doskonale rozpoznane w nich (*via* Plutarch i Ksenofont) klasyczne korzenie sportu, atletyki oraz stojące za nimi wartości wychowawcze przekładali i wyrażali w nazwach swych klubów²⁹. Właściwe źródła lakońskiego zauroczenia tkwią chyba poza samym sportem. Istnieją solidne podstawy, aby twierdzić, że w dużym stopniu w protestanckim państwie etyka kalwińska³⁰ bliska była ideałom spartańskim. Sparta, kojarzona z konserwatyzmem, dyscypliną, atrakcyjna przez swą surowość i ascetyczność, dla jeszcze purytańskiej społeczności przełomu XIX i XX w. była ważnym wzorcem przenoszonym również do sportu. Piłka nożna przynosiła ze sobą masowe uczestnictwo w sporcie, które nie zawsze było akceptowane³¹. Z podobnych powodów wyjątkowo długo sprzeciwiano się też w Holandii profesjonalizacji w futbolu³².

²⁸ Na <http://totaldutchfootball.com/2015/02/09/whats-in-a-name/> (dostęp: 4.02.2016.), autor, wymieniający antyczne miana rodzimych klubów, napisał: „Sparta (after the gladiator Spartacus)!!!!”

²⁹ P. Breuker, „*Sport*” in *het Nederlands Introductie en acceptatie van woord en activiteit (1840–1900)*, „*De Sportwereld*” 50–51, 2008, s. 3–19. Samo pojęcie *sport* pochodziło oczywiście z Anglii, ale długo jego synonimem było m.in. „ćwiczenie fizyczne” wiążące go z wychowaniem. Patrz też: C. Miersman, *Voetbal in Nederland. Assen een onderzoek naar de maatschappelijke en sportieve aspecten*, Assen 1955, s. 90–100.

³⁰ Kalwin znał i czytał „Żywoty” Plutarcha!, por. np. S. Jones, *Calvin and the Rhetoric of Piety*, Louisville 1995, s. 165; E.A. De Boer, *John Calvin on the Visions of Ezekiel. Historical and Hermeneutical Studies in John Calvin's „sermons inédits”*, Leiden–Boston 2004, s. 210–211. Trudno sądzić, aby uwagi amsterdamskiego filozofa Corneliusa de Pauw o dzikości i barbarzyństwie *agōgē* miały większy posłuch niż nauczanie Kalwina. Por. M. Winston, *Spartans*, s. 142–146. Większe znaczenie miał pozytywny obraz Sparty kreowany przez Hugo van Grotiusa; por. K. Vlassopoulos, *Sparta and Rome in Early Modern Thought: A Comparative Approach*, w: *Sparta in Modern Thought*, s. 54.

³¹ Powstała w 1888 r. Sparta Rotterdam od swych początków uchodziła za klub elitarny, *gentlemen's club*. W tym tkwi historyczne źródło konfliktów kibiców Sparty z „robotniczym” Fejenordem Rotterdam. Por. R. Spaaij, *Understanding Football Hooliganism: A Comparison of Six Western European*, Amsterdam 2006, s. 219–220. Szerzej: C. Zevenbergen, *Rotterdams voetbalglorie 1886–1986. Kroniek van een eeuw voetbalhistorie*, Rotterdam 1986.

³² Na temat niezwykle ważnej w tym kontekście idei *Christian Sparta* patrz szerzej: M. Zafirovski, *The Protestant Ethic and the Spirit of Authoritarianism: Puritanism Democracy, and Society*, New York 2007, s. 13–15, 47, 69, 121–125, 148, 312–313; tenże, *The Destiny*

Fenomen „holenderskich Spart” zdaje się tkwić w kalwińskich wyobrazeniach idealnego państwa – antycznej Sparty.

Wydaje się, że argumentem świadczącym o takich inspiracjach jest też w Holandii klubowe nazewnictwo, które nawiązuje do antycznej Sparty poprzez przywoływanie pamięci Leonidasa. Historyczna postać władcy ma ważne miejsce w kreowaniu *Spartan mirage*, ale w poważnej literaturze traktującej o wielowymiarowym postantycznym micie obrońcy Termopil pominięto jego obecność i żywotność w świecie sportu³³. Trudno określić to mianem zjawiska tak powszechnego jak przywoływanie w dzisiejszym sporcie miana Sparta i kwestię wypada traktować nawet nie jako *case study*, a rodzaj, co prawda znaczącej, ale jednak ciekawostki. Oto w Holandii funkcjonują dwa kluby piłkarskie wykorzystujące w nazwach imię Leonidasa. Jeden z nich, RKSV Leonidas, mieści się w [sic!] Rotterdamie, drugi zaś, RKSV Leonidas Wolder, reprezentuje jedną z dzielnic Maastricht. Oba kluby nie są futbolowymi potentatami, a ich amatorski charakter nie wróży rychłych sportowych sukcesów, które mogłyby rozślawiać imię historycznego patrona. Zadziwiająca jest jednak ich historia, gdyż pierwszy z nich rolę niedzielnego klubu wychowującego młodzież pełni od 1909, a obdarzony nieco większymi ambicjami sportowymi klub z Maastricht

of Modern Societies: The Calvinist Predestination of a New Society, Leiden–Boston 2009, s. 355–356, 553–561. Por. R. MacDonald, *Muller, kips and the birth of Dutch football* <http://inbedwithmaradona.com/retro/2016/1/1/netherlands> (dostęp: 5. 03. 2016), który przytoczył taką opinię: „It was argued in some quarters that success would evolve from the coaching of a pinnacle of intelligentsia, not from offering facilities to a broad strata of the people”.

³³ O ile praca I. Macgregor Morris, „*To make a New Thermopylae*”. *Hellenism, Greek Liberation and the Battle of Thermopylae*, „*Greece and Rome*” 47, 2000, s. 211–230, która pozostawała pod ogromnym wpływem eposu Richarda Glover’a, dotyczy okresu nieco wcześniejszego niż narodziny nowożytnego sportu (Europy XVIII i początku XIX w.), *Leonidas* z 1737 r., o tyle w innych pracach, jak można sądzić, powaga tkwiących w „Leonidasowej spuściznie” wartości totalnie zdominowała i przesłoniła i tak ledwie dostrzegany sportowy wątek mitu spartańskiego króla. S. Rebenich, *Leonidas und die Thermopylen. Zum Spartabild in der deutschen Altertumswissenschaft*, w: *Das Frühe Sparta*, Hrsg. A. Luther, M. Meier, Stuttgart 2006, s. 193–215, śledził wszak rozwój naukowych interpretacji powszechnie kojarzonej z Leonidasem bitwy oraz wykorzystanie ich raczej w polityczno-kulturowej symbolice i propagandzie, choć nieco uwagi poświęcił też nazistowskiej edukacji; tamże, s. 205–209. Trochę inny charakter ma jednak praca J. Christien, Y. Le Tallec, *Léonidas, Histoire et mémoire d'un sacrifice*, Paris 2013, a mimo to autorzy w rozdziałach poświęconych zupełnie „gorącej” recepcji Leonidasa ograniczyli się jedynie do obecności Leonidasa w kinie (s. 300–319), powieści historycznej (s. 320–326) oraz frazeologii związanej z wojną w Afganistanie (s. 327–338).

powstał w 1940 r.³⁴ Daty powstania obu są jednak o tyle istotne, że imię Leonidas nie pojawiało się na klubowych sztandarach w efekcie zauroczenia postacią przez filmowe superprodukcje poświęcone obrońcom Termopil³⁵. Tą właśnie (banalną?) drogą Leonidasowemu zauroczeniu uległ znany amerykański gracz futbolowy reprezentujący barwy New England Patriots w rozgrywkach NFL, Nate Ebner³⁶.

Wykorzystanie imienia wielkiego spartańskiego wodza w roli ikony klubu nie wydaje się niczym nadzwyczajnym, nawet jeśli z antyczną atletyką i agonami nie miał on nic wspólnego. O wyborze tego patrona decydowały kompatybilne wobec sportu cechy i wartości³⁷, których trwałym depozytariuszem został Leonidas,

³⁴ RKS V Leonidas, <http://www.rksvleonidas.com/clubinformatie/> (dostęp: 11.03.2016.); <http://www.footballdatabase.eu/football.club.leonidas-wolder.14050.en.html> (dostęp: 11.03.2016). Trudno sobie wyobrazić, jaki rodzaj emocji towarzyszy derbowym spotkaniom RKS V Leonidas Rotterdam z innym miejscowym klubem RFC Xerxes (powstał w 1904 r!), patrz: <http://www.xerxesdb.nl/clubinfo-2/historie/overzicht-voorzitters/> (dostęp: 11.03.2016). Ciekawe, ile razy w tych potyczkach to Leonidas pokonał Xerxesa...

³⁵ O sposobie ukazywania tej postaci we współczesnym kinie patrz np.: K. Combe, B. Boyle, *Masculinity and Monstrosity in Contemporary Hollywood Films*, New York 2013, s. 105–109.

³⁶ Jeden z komentatorów sportowych napisał, że Ebner przybrał pseudonim Leonidas po obejrzeniu filmu *300*, „because of his intense workout regimen, and his beard”. Patrz: „Nate Ebner Earns ‘Leonidas’ Nickname, Dubbed Ohio State’s Most Valuable Player for Strong Work Ethic”, <http://nesn.com/2012/05/nate-ebner-earns-leonidas-nickname-dubbed-ohio-states-most-valuable-player-for-strong-work-ethic/> (dostęp: 11.03.2016). Mieszają się w tych motywach śmieszne z poważnym, co poniekąd popkulturze właściwe... Pod tym względem współczesna antykomania różni się od tej francuskiej z epoki rewolucji, kiedy z namaszczeniem dzieciom nadawano imię Leonidas; por. R. Kulesza, *Antyczna Hellada. Szkice z dziejów starożytnych Greków*, Warszawa 2013, s. 210. Nie ma żadnych podstaw, aby sądzić, że spartański pseudonim przyjęła jedna z gwiazd brazylijskiej piłki nożnej Leônidas da Silva (1913–2004). Patrz: I.C. Friedman, *Latino Athletes*, New York 2007, s. 115. Leonidas grywał z pewnością pod swoim rodzimym nazwiskiem. B.G. Rade, *In Its Own Image: How Television has Transformed Sports*, London 1984, s. 20–21, pisał: „Sportswriters in the 1920s were literary craftsmen who sought to enhance the drama of sport events and colourfully embellish incidents involving prominent sporting figures. They contrived nicknames for high profile players that added to their cultural appeal and popularity. In the field of football Red Grange became the ‘Gallopig Ghost’ and in baseball Babe Ruth was described as the ‘Sultan of Swat’”. Warto dodać, że logo wielu lakonizujących organizacji i stowarzyszeń sportowych to zbrojna w hełm głowa spartańskiego wojownika, a niektóre kluby deklarują, że przedstawia ona właśnie Leonidas; patrz np. powstały w 1970 r. australijski Brunswick City Soccer Club, <http://www.brunswickcitysc.com.au/home/> (dostęp: 12.03.2016.).

³⁷ Starożytnej proweniencji sublimacją wiary w trwały związek sportu z wojną jest fakt, że w szwedzkim Södertälje w 1974 r. powstał piłkarski team Assyriska FF (Assyryjczycy!). Szerzej: C. Rommel, *Assyrians or Syriacs? Middle Eastern Identity Formation through Foot-*

nim pojawił się nowożytny sport. W oczywisty sposób aura starożytnego bohatera i idealnego wodza okazywała się szczególnie atrakcyjna wówczas, kiedy sport wprzęgnięto w sferę polityki, a klubowy patron uzewnętrzniał też tęsknotę za wspaniałą przeszłością³⁸.

Kazus Holandii zdaje się przekonywać, że nie trzeba wnikliwie śledzić historii poszczególnych klubów³⁹, aby rozstrzygać o powodach popularności „sportowej Sparty” w społeczności traktującej to greckie państwo poniekąd jako pewien wzorzec. Sportowe archiwa klubowe Holandii są nieźle zachowane i dotyczy to także najbardziej znanej holenderskiej Sparty Rotterdam. Mimo to wedle mojej wiedzy nie powstała jeszcze poważna naukowa monografia Sparty, choć doczekały się tego inne kluby holenderskie⁴⁰. Aktualna bibliografia dziejów sportu w Holandii liczy prawie 8 tys. pozycji i znaleźć w nich można opracowania dotyczące Sparty Rotterdam⁴¹. Przypuszczać jednak należy, że efekt długich nawet kwerend wskazać może co najwyżej przyczynę bezpośrednią, szczegółowe okoliczności, swego rodzaju „iskrę na beczkę prochu”, którą zawsze jest szeroko pojmowany intelektualny, kulturowy i pewnie religijny *background*. Inaczej łatwo wpaść w pułapkę klubowych mitów, anegdot, nie do końca potwierdzonych opowieści o fundacyjnych spotkaniach, które nierzadko miały miejsce w piwiarniach i winiarniach.

Przykład Holandii jest istotny jeszcze z innego punktu widzenia. Oto topografia spartańskiego nazewnictwa klubowego ma charakter wyspowy, co znaczy, że zjawisko to nie ma np. w skali Europy waloru uniwersalnego (nieporównywalnie

ball in Sweden, w: *Sports and the Middle East. A Special Edition of Viewpoints*, Washington 2010, s. 19–23.

³⁸ Gwoli ilustracji warto posłużyć się spektakularnymi przykładami z przełomu XIX i XX w. Najstarsze kluby żydowskiej diaspory często przyjmowały takie imiona jak Samson, Bar Kochva czy Yehuda Hamaccabi. Por. H. Kaufman, *Jewish Sports in the Diaspora, Yishuv, and Israel: Between Politics and Nationalism*, „Israel Studies” 2005, 10, 2, s. 148, 151. W pewnym sensie palestyńską reakcją na to zjawisko było w latach trzydziestych XX w. to, że arabskie kluby „were named after renowned Muslim and Arab military commanders”. Szerzej: T. Sorek, *Arab Soccer in a Jewish State*, Cambridge 2007, s. 18.

³⁹ Wedle C. Miersmana, *Voetbal*, s. 125–141, w 1901 r. w Holandii było ok. 200 klubów, a 10 lat potem już ponad 600, w tym wiele protestanckich. Sporo z nich funkcjonowało także poza oficjalnymi strukturami Nederlandschen Voetbal-en Athletischen Bond (NVAB).

⁴⁰ W. van Buuren, *Sportarchieven in Nederland*, http://www.desportwereld.nl/uploads/files/Sportarchieven_in_Nederland_Van_Buuren.pdf (dostęp: 03.03.1016), s. 39. Chodzi np. o AZ Alkmar, Feyenoord, Ajax i PSV Amsterdam. Stan historiografii holenderskiej w tym zakresie omówił R. Stokvis, *Belgium and Netherlands*, w: *Routledge Companion to Sports History*, eds S.W. Pope, John Nauright, New York 2010, s. 330–350.

⁴¹ Por. W. van Buuren, *Bibliografisch apparaat voor de Nederlandse sportgeschiedenis*, Nieuwegein 2006.

mniej nazw „Sparta” w ligach niemieckich, brytyjskich, dużo więcej w czeskiej, słowackiej i polskiej⁴²). Można zatem powiedzieć, że tkwi w sportowej mutacji *Spartan mirage* potencjał poniekąd uniwersalny, ale wykorzystywany on bywa w różnej skali i natężeniu. Zdaje się, że decydują o tym jakieś okoliczności, czynniki natury subiektywnej, swego rodzaju rodzime, właściwe danemu państwu i społeczności katalizatory. Niewątpliwie w przypadku Holandii była to protestancka etyka kalwińska bliska ideałom spartańskim. Czerpała ona z uznawanego za wzorzec konserwatyzmu i dyscypliny modelu funkcjonowania całej wspólnoty, a szczególnie rudymentu wychowania.

Jeśli tylko nazwy klubów traktować jako formę zmaterializowania pewnej idei, to sądzić wypada, że *Spartan mirage* tkwić będzie w ideologicznej warstwie sportu dopóty, dopóki ta forma ludzkiej aktywności wywoływać będzie skojarzenia z retorycznym, heroicznym wzorcem *agōgē*. Stanie się tak w zasadzie niezależnie od kierunku, w jakim podąży współczesny sport. Jeśli pójdzie w stronę okrucieństwa i brutalności, to jego mentorzy w micie spartańskim znajdą dla takiej metamorfozy „historyczne” uzasadnienie. Jeśli utraci walory pełnej determinacji walki, to promotorzy sportu tym usilniej poszukiwać będą w *agōgē* gotowych wzorców „prawdziwej, męskiej i szlachetnej rywalizacji”.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

- Aalders G.J.D., *Plutarch's Political Thought*, Amsterdam, Oxford 1982.
- Arcangeli A., *Recreation in Renaissance. Attitudes Towards Leisure and Pastimes in European Culture, c. 1425–1675*, New York 2003.
- Bailey P., *Leisure and Class in Victorian England: Rational Recreation and the Contest for Control, 1830–1885*, London 1978.
- Bale J., *The Place of „Place” in Cultural Studies of Sport*, „Progress in Human Geography” 12, 1988.
- Barthélemy J.-J., *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce, dans le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire*, t. 4, Paris 1790.
- Billault, A., *Le Γυμναστικός de Philostrate a-t-il une signification littéraire?*, „Revue des Études Grecques” 106, 1993.
- Boessenkool J., „*It Is a Process Filled with Struggles*”. *Mergers of Sport Clubs*, w: *Making Sense of Diversity in Organizing Sport*, eds A. Knoppers, A. Anthonissen, Oxford 2006.

⁴² Zjawisko to wymaga osobnej analizy.

- Breuker P., „Sport” in het Nederlands *Introductie en acceptatie van woord en activiteit (1840–1900)*, „De Sportwereld” 50–51, 2008.
- Buuren W. van, *Bibliografisch apparaat voor de Nederlandse sportgeschiedenis*, Nieuwegein 2006.
- Cartledge P., *Spartan Reflections*, Berkeley 2001.
- Cartledge P., *Ancient Sparta in Modern Fiction*, „History Today” 2015, 65, 8.
- Christesen P., *Athletics and Social Order in Sparta in the Classical Period*, „Classical Antiquity” 2012, 31, 2.
- Christesen P., Kyle D.G., *General Introduction*, w: *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, ed. P. Christesen, D.G. Kyle, Malden, Oxford 2014.
- Christien J., Le Tallec Y., *Léonidas. Histoire et mémoire d'un sacrifice*, Paris 2013.
- Combe K., Boyle B., *Masculinity and Monstrosity in Contemporary Hollywood Films*, New York 2013.
- Crowther N., *Athletic Dress and Nudity in Greek Athletics*, „Eranos” 80, 1982.
- Crowther N., *Elis and the Games*, „L'Antiquité Classique” 1988, 57.
- Crowther N., *A Spartan Olympic Boxing Champion*, „L'Antiquité Classique” 1990, 59, 1.
- Crowther N., *Sport in Ancient Times*, Westport, London 2007.
- Crego R., *Sports and Games of the 18th and 19th Centuries*, Westport, London 2003.
- De Boer E.A., *John Calvin on the Visions of Ezekiel. Historical and Hermeneutical Studies in John Calvin's „sermons inédits”*, Leiden, Boston 2004.
- Delaney, T., Madigan T., *Sports: Why People Love Them*, Lanham 2009.
- Dombrowski D.A., *Contemporary Athletics and Ancient Greek Ideal*, Chicago 2009.
- Ducat J., *Perspectives on Spartan Education in the Classical Period*, w: *Sparta: New Perspectives*, eds S. Hodkinson, A. Powell, London 1999.
- Ducat J., *Spartan Education. Youth and Society in the Classical Period* (tł. E. Stafford, P.-J. Shaw, A. Powell) Swansea 2006.
- Duke V., Crolley L., *Football, Nationality and the State*, New York, London 1996.
- Dunaj B., *Teoretyczne problemy onomastyki sportowej. Sposoby identyfikacji klubów*, w: *Nowe nazwy własne. Nowe tendencje badawcze*, red. A. Cieślukowa, B. Czopek-Kopciuch, K. Skowronek, Kraków 2007.
- Dybowska K., Raszewski J., *Sparta w propagandzie reżimu Metaksasa (1936–1941)*, w: *Model recepcji, spojrzenie europejskie, konteksty greckie*, cz. 1, red. M. Borowska i in., Warszawa 2014.
- Egger É., *L'Hellénisme en France: leçons sur l'influence des études grecques dans le développement de la langue et de la littérature françaises*, t. 2, XIXe s., Paris 1869.
- Fotheringham L.S., *The Positive Portrayal of Sparta in Late-Twentieth-Century Fiction*, w: *Sparta in Modern Thought: Politics, History and Culture*, eds S. Hodkinson, I.M. Morris, Swansea 2012.
- Friedman I.C., *Latino Athletes*, New York 2007.
- Golden M., *Sport and Society in Ancient Times*, Cambridge 1998.

- Hamilakis Y., *The Nation and Its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*, Oxford, New York 2007.
- Higgins I., *Swift and Sparta: The Nostalgia of Gulliver's Travels*, "Modern Language Review" 78, 1983.
- Hodkinson S., *An Agonistic Culture? Athletic Competition in Archaic and Classical Spartan Society*, w: *Sparta: New Perspectives*, eds S. Hodkinson, A. Powell, P. Cartledge, London–Swansea 1999.
- Hodkinson S., Morris I.M., *Introduction*, w: *Sparta in Modern Thought: Politics, History and Culture*, eds S. Hodkinson, I.M. Morris, Swansea 2012.
- Holt R., *Sport and the British. A Modern History*, Oxford 1990.
- Jones S., *Calvin and the Rhetoric of Piety*, Louisville 1995.
- Kaja D., *300 (na) przeciw masom? Przestrzeń Termopil w kinie polskim i światowym (w kontekście zjawisk kultury popularnej)*, w: *Sparta w kulturze polskiej*, cz. 1, *Model recepcji, spojrzenie europejskie, konteksty greckie*, red. M. Borowska i in., Warszawa 2014.
- Kassimeris Ch., *European Football in Black and White: Tackling Racism in Football*, Lanham 2008.
- Kaufman H., *Jewish Sports in the Diaspora, Yishuv, and Israel: Between Politics and Nationalism*, „Israel Studies” 2005, 10, 2.
- Kennell N., *The Gymnasium of Virtue. Education and Culture in Ancient Sparta*, Chapel Hill 1995.
- Kijak A., *O nazwach klubów biegowych*, „Polonica” 2015, 35, 16.
- Koulouri Ch., *Athleticism and antiquity: symbols and revivals in nineteenth-century Greece*, „The International Journal of the History of Sport” 1998, 15, 3.
- König J., *Introduction*, w: *Philostratus Heroicus, Gymnasticus, Discourses 1 and 2*, eds J. Rusten, J. König, Cambridge, London 2014.
- Krüger A., *Sport und Politik, von Turnvater Jahn zum Staatsamateur*, Hannover 1975.
- Kuczma K., *Nazwy klubów piłkarskich – próba typologii*, „Sport Wyczynowy” 2010, 1.
- Kulesza R., *Antyczna Hellada. Szkice z dziejów starożytnych Greków*, Warszawa 2013.
- Kulesza R., *Męstwo i tchórzostwo w systemie prawnym i obyczajowym starożytnej Sparty*, w: *Contra leges et bonos mores. Przestępstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, red. H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2005.
- Kulesza R., *Sparta w V–IV wieku p.n.e.*, Warszawa 2003.
- Kustrin O., Mangan J.A., *Lasting Legacy? Spartan life as a Germanic. Educational ideal: K. O. Müller and Die Dorier*, w: *Militarism, Sport, Europe. War without Weapons*, ed. J.A. Mangan, London 2005.
- Kyle D.G., *Athletics in Ancient Athens*, Leiden 1987.
- Kyle D.G., *Origins*, w: *Routledge Companion to Sports History*, eds S.W. Pope, J. Nauright, London–New York 2010.
- Kyle D.G., *Sport and Society in Ancient Greece*, Cambridge 1998.
- Lämmer M., *Zum Verhältnis von Sport und Krieg in der griechischen Antike*, w: *Sport im Spannungsfeld von Krieg und Frieden*, Hrsg. H. Becker, Clausthal-Zellerfeld 1985.

- Lévi-Strauss C., *The Savage Mind*, Oxford 1962.
- Losemann V., *The Spartan Tradition in Germany, 1870–1945*, w: *Sparta in Modern Thought: Politics, History and Culture*, Swansea 2012.
- MacDonald R., *Muller, Kips and the Birth of Dutch Football*, <http://inbedwithmaradona.com/retro/2016/1/1/netherlands> (dostęp: 5. 03. 2016).
- Macgregor Morris I., „*To Make a New Thermopylae*”. *Hellenism, Greek Liberation and the Battle of Thermopylae*, „*Greece and Rome*” 47, 2000.
- Miersman, C., *Voetbal in Nederland. Assen een onderzoek naar de maatschappelijke en sportieve aspecten*, Assen 1955.
- Nagy G., *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, Baltimore 1979.
- The Organisation and Governance of Top Football Across Europe: An Institutional Perspective*, eds H. Gammelsæter, B. Senaux, New York–London 2011.
- Ożdżyński J., *Nazwy polskich klubów sportowych*, „*Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Zeszyt 47. Prace Językoznawcze*” 2, 1973.
- Poliakoff M.B., *The Ancient Combat Sports: Competition, Violence and Culture*, New Haven 1987.
- Poliakoff M.B., *Stadium and Arena: Reflections on Greek, Roman, and Contemporary Social History*, „*Olympika*” 2, 1993.
- Potter D.S., *The Victor's Crown: A History of Ancient Sport from Homer to Byzantium*, Oxford 2012.
- Rade B.G., *In Its Own Image: How Television Has Transformed Sports*, London 1984.
- Rawson E., *The Spartan Tradition in European Thought*, Oxford 1969.
- Rebenich S., *Leonidas und die Thermopylen. Zum Spartabild in der deutschen Altertumswissenschaft*, w: *Das Frühe Sparta*, Hrsg. A. Luther, M. Meier, Stuttgart 2006.
- Reid H. L., *Sport and Moral Education in Plato's Republic*, „*Journal of the Philosophy of Sport*” 34, 2007.
- Roche, H., „*Go, tell the Prussians...*” *The Spartan paradigm in Prussian Military Thought during the Long Nineteenth Century*, „*New Voices in Classical Reception Studies*” 7, 2012.
- Roche H., *Xenophon and the Nazis: A Case study in the Politicisation of Greek Thought through Educational Propaganda*, „*Classical Receptions Journal*” 2016, 8, 1.
- Rommel C., *Assyrians or Syrians? Middle Eastern Identity Formation through Football in Sweden*, w: *Sports and the Middle East. A Special Edition of Viewpoints*, Washington 2010.
- Scanlon Th., *Combat and Contest: Athletic Metaphors for Warfare in Greek Literature*, w: *Coroebus Triumphs*, ed. S. Bandy, San Diego 1988.
- Scanlon Th., *Contesting Ancient Mediterranean Sport*, „*The International Journal of the History of Sport*” 2009, 26, 2.
- Scanlon Th., *The Dispersion of Pederasty and the Athletic Revolution in Sixth-century BC Greece*, „*Journal of Homosexuality*” 2005, 49, 3–4.

- Siebert G., *Goethe, lecteur de Philostrate*, „Revue des Études Grecques” 2010, 123, 1.
- Skillen A., *Sport: An Historical Phenomenology*, „Philosophy” 1993, 68, 265.
- Sorek T., *Arab Soccer in a Jewish State*, Cambridge 2007.
- Spaaij R., *Understanding Football Hooliganism: A Comparison of Six Western European*, Amsterdam 2006.
- Sparta in Modern Thought: Politics, History and Culture*, eds S. Hodkinson, I.M. Morris, Swansea 2012.
- Spawforth A., *High Culture and Agonistic Festivals*, w: P. Cartledge, A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta. A Tale of Two Cities*, part 2, London–New York 2002.
- Spawforth A., *A Severan Statue-Group and an Olympic Festival at Sparta*, „Annual of the British School at Athens” 81, 1986.
- Spivey N., *The Ancient Olympics*, Oxford 2004.
- Stokvis R., *Belgium and Netherlands*, w: *Routledge Companion to Sports History*, eds S.W. Pope, J. Nauright, New York 2010.
- Vlassopoulos K., *Sparta and Rome in Early Modern Thought: A Comparative Approach*, w: *Sparta in Modern Thought: Politics, History and Culture*, eds S. Hodkinson, I. M. Morris, Swansea 2012.
- Winston M., *Spartans and Savages: Mirage and Myth in Eighteenth-century France*, w: *Sparta in Modern Thought: Politics, History and Culture*, eds S. Hodkinson, I. M. Morris, Swansea 2012.
- Xue-Ning V., *Comparative Study on Physical Education between Sparta and Ancient Chinese Western Zhou Dynasty*, „Reports of International Olympic Academy” 1997, 15, 6.
- Young D. C., *The Modern Olympics: A Struggle for Revival*, Baltimore 1996.
- Zafirovski M., *The Destiny of Modern Societies: The Calvinist Predestination of a New Society*, Leiden–Boston 2009.
- Zafirovski M., *The Protestant Ethic and the Spirit of Authoritarianism: Puritanism Democracy, and Society*, New York 2007.
- Zevenbergen C., *Rotterdams voetbalglorie 1886-1986. Kroniek van een eeuw voetbalhistorie*, Rotterdam 1986.

O autorze:

dr hab. Dariusz Słapek, prof. UMCS – pracownik Katedry Historii Starożytnej i Średniowiecznej w Instytucie Historii UMCS w Lublinie, badacz antycznej agonistyki greckiej oraz widowisk świata rzymskiego.

Zainteresowania badawcze: sporo uwagi poświęca obecności antyku we współczesnej popkulturze. Próbuje także swych sił w trudnej roli historyka nowoczesnego sportu.

e-mail: slapekdariusz@gmail.com